

Anna Szyfer

Tożsamość kulturowa : implikacje teoretyczne i metodologiczne

---

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 1, 159-167

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Szyfer

Uniwersytet im. A. Mickiewicza
Poznań

Tożsamość kulturowa Implikacje teoretyczne i metodologiczne

Jedną z form tożsamości — samookreślenia się jest tożsamość kulturowa. Jest to proces ciągły, charakteryzujący się paroma wymiarami. Najważniejsze relacje to: tożsamość jednostki, tożsamość grupy, zewnętrzny i wewnętrzny charakter (określanie się przez siebie i określanie przez innych) oraz otwarty i zamknięty charakter procesu.

Posługując się definicjami *Słownika etnologicznego* można przyjąć, że „tożsamość kulturowa jest to najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej, który polega na historycznie uwarunkowanym, kulturowym sposobie zachowania przez daną zbiorowość ludzką istnienia i ciągłości gatunku oraz równowagi biopsychicznej”¹.

Cechy warunkujące zaistnienie procesu tożsamości — konieczność konfrontacji z innymi oraz wyraźne różnice procesu utożsamiania się na terenach homogenicznych i zróżnicowanych każą zwrócić specjalną uwagę na obszary pogranicza, a badanie tożsamości ludności regionów pogranicza wydaje się specjalnie interesujące.

Problem tożsamości jako obiektywnego i subiektywnego wyróżnika grupy społecznej podejmowali liczni antropolodzy, etnografowie i socjolodzy lat dwudziestych naszego stulecia.

---

¹ *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Red. Z. S t a s z c a k. Warszawa—Poznań 1987, s. 351—352.

Cofając się nieco w historię, zainteresowania te pojawiają się w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku, gdy prądy związane z Oświeceniem przynoszą inne widzenie człowieka. Z przedmiotu zainteresowań staje się podmiotem. Te zmiany optyki pozwalają dostrzec inność — inność w różnych grupach społecznych, ale też inne grupy etniczne w obrębie ówczesnego państwa polskiego. Podobne procesy społeczne charakteryzują całą Słowiańszczyznę (Łużyce, Słowację, Czechy), a także kraje Europy, np. Skandynawię.

Następną, już naukową falę zainteresowań procesami etnicznymi, a więc i tożsamością, wiążemy z okresem 20-lecia międzywojennego. W Polsce po I wojnie mieliśmy ok. 30% mniejszości, najwięcej na wschodzie i południowym wschodzie. Pewne grupy ludności etnicznie polskiej pozostały natomiast poza granicami kraju (Śląsk Opolski, Warmia, Mazury, Śląsk Cieszyński, Złotowski). Problemy ludności innej etnicznie w Polsce i polskiej pod obcą administracją oraz grup Polaków emigrantów zmuszają do głębszego zainteresowania zarówno w formułowaniu problematyki, jak i metodyki badań. Uczestnikami sporu o podejście metodyczne byli J. S. Bystron i J. Obrębski. Różniło ich podejście do kategorii grupa etniczna — grupa etnograficzna i do zakresu poziomów prowadzonej obserwacji. Zwolennikiem poziomu obiektywnego, obejmującego cechy kultury, był J. S. Bystron. J. Obrębski poszerzył badania o poziom subiektywny, czyli opinie samych przedmiotów badań. Spór trwał do pierwszych lat po II wojnie światowej. Obie te płaszczyzny połączył w swych badaniach nad zasięgami i tożsamością różnych grup górali R. Reinfuss².

Od lat sześćdziesiątych wzrasta znowu zainteresowanie problematyką etniczną i procesami tożsamości w Europie i Ameryce, a obecnie jest to już „wybuch” działań różnego typu grup mniejszości, a co za tym idzie — działań na ich rzecz (np. Komisje ONZ) i badań. Nie sposób tu omówić ogromu literatury dotyczącej tego zagadnienia. Najnowsze prace omawiane są w ukazujących się ponownie od paru lat „Studiach Narodowościowych”.

Realizacje zainteresowań problemem tożsamości mają duże znaczenie poznawczo-naukowe, pozwalają zrozumieć mechanizmy skomplikowanych społecznych procesów. Według M. Latoszka „zachowanie tożsamości jest to zachowanie historycznego trwania”³, a więc sprawa istotna nie tylko dla podlegających procesom przemian grup, lecz również dla narodu i państwa.

Kategoria tożsamości dotyczy zawsze określonych grup społecznych. Grupy te wiążemy najczęściej z terminami: „grupa etniczna” i „grupa etnograficzna”, także „grupa pogranicza” i „grupa autochtoniczna”. Odkąd zaczęły one budzić

² R. R e i n f u s s: *Zróznicowanie pogranicza góralsko-krakowskiego*. „Lud” T. 36 z 1939—1945 r.

³ M. L a t o s z e k: *Kaszubi — grupa etniczna o statusie autochtonicznym*. W: *Kaszubi. Monografia socjologiczna*. Red. M. L a t o s z e k. Rzeszów 1990, s. 20.

zainteresowanie, definiowano je nieprecyzyjnie i różnorodnie. Ciągłe brak definicji i jakiejś systematyki⁴.

Kategoria tożsamości jest nierozzerwalnie związana z charakterem grupy społecznej, której dotyczy, oraz procesów ją kształtujących. Spróbujmy więc, opierając się na literaturze, wskazać ważniejsze cechy określające interesujące nas grupy.

Podstawową cechą stanowi powiązanie grupy z określonym terytorium. Cecha ta jest wspólna wszystkim grupom. Wydaje się, że cechą różnicującą może być stopień zorganizowania tej grupy (jej struktura społeczna), wiadomo bowiem, że grupy etniczne mogą mieć zorganizowaną strukturę społeczną, natomiast grupy etnograficzne, jako *par excellence* ludowe, struktury tej nie posiadały.

Innym ważnym wyróżnikiem jest relacja „swój” — „obcy”, najczęstsze „narzędzie” grupy do odróżniania „tych innych”⁵. Na poziomie społeczności lokalnych i grup etnograficznych porównywanie obiektywnych cech kulturowych „swoich” i grup „sąsiednich” pozwala na stwierdzenie podobieństw.

Jak pisze m.in. Z. Jasiewicz, porównywanie w obrębie grup etnicznych zawsze prowadzi do uwypuklania cech odróżniających, dystynktywnych, a zwykle brak utożsamienia⁶. Można tu mówić o trwałym zespoleniu cech kulturowych, wyróżniających.

Jeszcze inną kategorią wyróżniającą grupy etniczne i etnograficzne są różne typy więzi łączących członków grup między sobą oraz z narodem i państwem. Tu wydaje się najbardziej przydatna charakterystyka typów więzi S. Ossowskiego⁷, który na przykładzie badań m.in. na Śląsku Opolskim wskazuje trzy typy więzi:

---

⁴ Z ważniejszych pozycji polskich (nie sposób bowiem wymienić bardzo licznych autorów europejskich i amerykańskich): J. O b r ę b s k i: *Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie*. „Przegląd Socjologiczny” 1936, T. 4, s. 177—196; S. O s s o w s k i: *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*. W: T e n ę z e: *Dzieła*. T. 3. Warszawa 1967, s. 201—235; J. S z c z e p a ń s k i: *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1970, s. 258—294; oraz nowsze, aktualnie podejmujące tę problematykę: Z. J a s i e w i c z: *Tatarzy Polscy. Grupa etniczna czy etnograficzna?* „Lud” 1980, T. 64, s. 145—159; M. L a t o s z e k: *Kaszubi...*; G. B a b i ń s k i: *Perspektywy ogólnej teorii stosunków etnicznych*. W: *Założenia teorii asymilacji*. Red. H. K u b i a k. Wrocław 1980, s. 79—93; E. N o w i c k a: *Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości*. W: *Założenia teorii asymilacji...*, s. 105—123; J. K u c h a r s k a: *Kształtowanie się świadomości regionalnej i narodowej ludności kaszubskiej okolic Bytowa*. Łódź 1985. Niezwykle ważne, bo porządkujące, są również hasła w *Słowniku etnologicznym*.

⁵ B. W i l s k a-D u s z y ń s k a: *Rozważania o naturze stereotypu etnicznego*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 3, s. 97—117; *Swojskość i obcość jako kategoria socjologicznej analizy*. Red. E. N o w i c k a. Warszawa 1990.

⁶ Z. J a s i e w i c z: *Tatarzy polscy...*

⁷ S. O s s o w s k i: *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny...*, s. 210—221 i inne; T e n ę z e: *Zagadnienie więzi regionalnej i narodowej na Śląsku Opolskim*. W: T e n ę z e: *Dzieła*. T. 3. Warszawa 1967, s. 251—300.

- z narodem, którego częścią jest dana grupa, określana przez niego również jako więź ideologiczna;
- regionalna, również wskazująca na zbiorowe przywiązywanie do określonego terytorium, ale już większego;
- jednostkowa, określana jako więź z „ojczyzną prywatną”.

I tu różnicuje się sytuacja grupy etnicznej i etnograficznej, gdyż w grupie etnicznej występują zwykle dwa pierwsze typy więzi (ideologicznej i regionalnej), natomiast w grupie etnograficznej często dostrzega się tylko więź regionalną i prywatną.

Warto zatrzymać się nad podziałem na trzy grupy „ojczyzn”, wynikającym z typów więzi, gdyż wiąże się to bezpośrednio z poszukiwaniem miejsca wśród grup społecznych dla tak specyficznych grup, jak grupy pogranicza i grupy autochtoniczne, oraz ze stawianym często pytaniem, czy te ostatnie należy zaliczyć do grup etnicznych czy etnograficznych. Analizując typy więzi członków tych społeczności z państwem lub narodem, na którego terytorium funkcjonują, stwierdzamy ich słabość. Można je jednak wyodrębnić według kryteriów dla grup peryferyjnych, wiążących się bardziej z terytorium, regionem niż szerszym odniesieniem. Warto również zwrócić uwagę, za Z. Jasiewiczem, na jeszcze jeden aspekt — trwałość grup. Wszystkie znane nam grupy społeczne można określić jako grupy długiego i krótkiego trwania⁸. W określonych warunkach grupy długiego trwania przekształcają się w „grupy przejściowe”, o podwójnej świadomości. Przekształcają one swoje struktury, by stać się ostatecznie grupami etnograficznymi. Dobrym przykładem może być przejście Tatarów Polskich w grupę *sensu stricto* etnograficzną. Grupy etnograficzne pogranicza stają się często grupami „buforowymi”, nasycającymi się cechami kulturowymi obu stron. Do wyróżnienia grup społecznych typu grup etnicznych, etnograficznych, grup pogranicza itp. prawie wszyscy autorzy zajmujący się tą problematyką przyjmują dwa podstawowe kryteria: obiektywnych cech kulturowych oraz samoidentyfikacji. Pierwsza należy do cech obiektywnych. Na podstawie inwentarza kulturowego grupy można stwierdzić jej odrębność, a nawet wytyczyć granice. Jest to zabieg typu atlasowego i jest konieczny, acz niewystarczający w przypadku grupy etnicznej⁹. Drugie kryterium, po raz pierwszy podniesione przez etnografa i socjologa J. Obrębskiego¹⁰ w latach trzydziestych, wskazuje na aspekt samoidentyfikacji, samookreślenia, niezbędny do określania grup etnicznych (ale też i etnograficznych). Aspekt samookreślenia wydaje się niezbędny również w próbach wyodrębniania wszystkich grup żyjących w diasporze. J. Obrębski również jako pierwszy użył określenia „grupa pogranicza”. Postulat

⁸ Z. J a s i e w i c z: *Tatarzy polscy...*, s. 149.

⁹ J. S. B y s t r o Ń: *Ugrupowania etniczne ludu polskiego*. Warszawa 1925.

¹⁰ J. O b r ę b s k i: *Problem grup etnicznych...*, s. 177—196.

stosowania kryterium obiektywnego i subiektywnego łącznie powtarza się obecnie u prawie wszystkich badaczy zajmujących się problematyką etniczną.

Tożsamość kulturowa

Kryteria obiektywne i subiektywne istotne podczas wyróżniania grup etnicznych i etnograficznych, stanowią również determinanty tożsamości kulturowej¹¹. Ta tożsamość jest bowiem najważniejszym czynnikiem stanowiącym o odrębności grupy. Tożsamość kulturową można traktować jako kategorię badawczą w problematyce odrębności różnego typu grup. Może też być problematyką samą w sobie. Gdyby przeprowadzić klasyfikację formalną można by wyróżnić trzy typy cech:

- formalne (natalne, czyli według miejsca urodzenia),
- obiektywne (kulturowe),
- subiektywne (samoidentyfikacja)¹².

Analizując procesy społeczno-kulturowe grup, takich jak grupa pogranicza i grupa autochtoniczna, należy prześledzić jeszcze inną kategorię, mieszczącą się w ogólnie rozumianej specyfice grup — kategorię „swój” — „obcy”, czyli dystansu i bliskości. Na terytoriach grup autochtonicznych, często będących grupami pogranicza, mamy do czynienia w czasie trwania grup co najmniej z dwu-, a czasem nawet trzykrotną konfrontacją własnych, ukształtowanych historycznie i utrwalonych społecznie cech kulturowych w zderzeniu z „obcymi”. Na przykład dla grup Mazurów i Warmiaków było to zderzenie trzykrotne. W dalekiej historii zaraz po zasiedleniu obszarów z plemionami Prusów, w bliższej już historii, w wieku XIX, z kulturą również tradycyjną, lecz różną osadników niemieckich, a po II wojnie z osadnikami reprezentującymi różne regiony Polski i niosącymi też własne wzory kulturowe. Oczywiście stopień „inności” wzorów z kolejnych konfrontacji był różny. Ich podobieństwa czy różnice determinowały dystans kulturowy, a co za tym idzie dystans „swoi” — „obcy”. W tych konfrontacjach konieczność oceny, wyboru i ewentualnego zapożyczenia wpływała w dużym stopniu na utrzymywanie się tożsamości. Mamy tu więc do czynienia z dwoma nurtami w procesie przeobrażania tożsamości. Konfrontując się z „obcymi” niosły one, szczególnie w wypadku bliskości wzorów, pewne łagodzenie poczucia odrębności, sprzyjając integracji, a konfrontacja powodująca refleksję nad własną grupą podtrzymywała tożsamość.

¹¹ *Słownik etnologiczny...*, hasło „tożsamość kulturowa”.

¹² G. B a b i Ń s k i: *Lokalna społeczność polonijna w Stanach Zjednoczonych Ameryki w procesach przemian*. Wrocław 1977, s. 22, 51—56.

Tożsamość kulturową rozpatrywać można, tak jak odrębność grup społecznych, na dwu płaszczyznach:

- obiektywnych cech kulturowych,
- subiektywnie odczuwanej odrębności¹³.

Przyjrzyjmy się tym płaszczyznom bliżej. Za obiektywne cechy kulturowe przyjmujemy historycznie uwarunkowane elementy dziedzictwa kulturowego, mogą to być nawet elementy archaiczne, częściowo zdezaktualizowane, ale uświadamiane przez ich „nositeli” jako składnik „bagażu kulturowego”. Ważne jest również ustrukturyzowanie składowych elementów danej kultury. Przez strukturę rozumiemy ich odrębność i proporcje między wyróżnikami kultury (tzn. elementami charakterystycznymi tylko dla danej kultury regionalnej) a powszechnikami (tzn. elementami typowymi dla wielu kultur regionalnych bądź należącymi do kultury ogólnonarodowej). Właśnie przewaga jednych lub drugich stanowiła i stanowi o dystansie kulturowym grup oraz trwałości podziału na „swoich” i „obcych”. Należy również podkreślić rolę elementów binarnych w tradycyjnej kulturze ludowej (są to różne wzory pełniące tę samą funkcję, obejmujące to samo pole semantyczne). Zróznicowanie powstałe w ten sposób we własnej kulturze stwarza psychiczne podstawy przyjmowania form różnych z inwentarza „obcych” grup regionalnych. Jako ukształtowane historycznie elementy dziedzictwa kulturowego rozumiemy wzory kultury pełniące funkcje w życiu jakiejś grupy. Muszą one być ponadto usankcjonowane społecznie przez grupę. Usankcjonowanie społeczne stanowi część mechanizmu redukującego niektóre archaiczne elementy i wprowadzające zmiany (innowacje). Wskazuje to na konieczność uwzględnienia losów historycznych i politycznych terytoriów, na których te grupy się znajdują. Uwzględnić też należy warunki gospodarcze i strukturę społeczną. Szczególnie struktura społeczna, posiadanie lub nie przez daną grupę własnej inteligencji, decyduje zwykle o sile świadomych działań prowadzących do podtrzymania i kontynuowania własnej tożsamości¹⁴.

Trzeba pamiętać, że tożsamość może mieć kilka progów wartości. Stykamy się tu z drugą płaszczyzną warunkującą jej ostrość — płaszczyzną świadomościową. Jest to — jak pisze w cytowanej pracy J. Obrębski — poczucie odrębności i świadomość istniejących różnic. Ale to poczucie też można stopniować. Może być ono nieuświadamiane, na poziomie potencjalnym, wtedy opiera się na różnicy wzorów kulturowych, i uświadamiane, pełne, podbudowane znajomością własnych losów historycznych, wspólnego pochodzenia grupy, wreszcie wykształconą więzią na poziomie etnicznym lub regionalnym, wiążącą jednostkę z własną grupą, regionem, narodem i państwem¹⁵.

¹³ Por. m.in. *Słownik etnologiczny...*; J. K u c h a r s k a: *Kształtowanie się świadomości regionalnej...*, s. 4.

¹⁴ *Kaszubi. Monografia socjologiczna...*

¹⁵ S. O s s o w s k i: *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny...*, s. 201—235.

W studium nad grupą pograniczną, jaką są Mazurzy, A. Sakson pisze: „W grupach etnicznych żyjących przez kilka wieków w izolacji, otoczonych obcym, często wrogim żywiołem, dążącym do wchłonięcia ich lub zniszczenia, pierwszoplanowa staje się akceptacja przynależności do własnej grupy etnicznej [może w tym przypadku raczej etnograficznej — A. S.]. Jest się więc przede wszystkim Mazurem, Warmiakiem, Ślązakiem czy Kaszubem, a dopiero potem Polakiem czy Niemcem.”¹⁶

Cytowana wypowiedź wskazuje wyraźnie na więź typu regionalnego. W sytuacji grup o niskim poziomie cywilizacyjnym (ważny jest tu przede wszystkim poziom oświaty), przynależność określana jest często po prostu: „tutejszy”, „miejscowy”. Zwraca na to uwagę J. Obrębski w swojej pracy o ludności Polesia w 20-leciu¹⁷. Konieczność określenia się, stwarzana przez warunki historyczne, szczególnie gdy występuje duży dystans kulturowy w wypadku konfrontacji kulturowej z osadnikami niemieckimi, powoduje powstawanie kilku poziomów poczucia tożsamości i odrębności. Mogą to być powiązania:

- z państwem i narodem polskim,
- z regionem zamieszkania,
- z narodem i państwem niemieckim, ukraińskim itp.,
- bez refleksji na ten temat.

Tworzenie się wspólnej wizji tożsamości kulturowej, wspólnych cech kultury, szczególnie tradycyjnej i w konfrontacji z cechami różniącymi grup „innych” opiera się zarówno na faktycznych cechach kultury, jak i na historycznie ukształtowanych stereotypach. Na kształtowanie się i funkcjonowanie stereotypów zwracają uwagę prawie wszyscy badacze zajmujący się grupami etnicznymi i etnograficznymi. Warto tu przypomnieć ostatnio jakby zapomnianą pracę J. S. Bystronia *Megalomania narodowa*¹⁸. Za B. Wilską-Duszyńską¹⁹ chciałabym zwrócić uwagę na społeczny aspekt funkcjonowania stereotypu, niezależny od indywidualnego obrazu poszczególnych członków grupy. Warto również podkreślić za A. Kapiszewskim²⁰ takie cechy stereotypu jak względna niezmienność, standaryzacja (zbytne uproszczenie), automatyzm i przesada. W warunkach współżycia różnych grup etnicznych (ale i innych), powstają uprzedzenia pogłębiające dystans kulturowy. Na zanikanie uprzedzeń, a więc i stereotypów, wpływają częste interakcje kulturowe. Taki efekt miały, choć po dość

¹⁶ A. S a k s o n: *Mazurzy — społeczność pogranicza*. Poznań 1990, s. 132.

¹⁷ J. O b r ę b s k i: *Dzisiejsi ludzie Polesia*. „Przegląd Socjologiczny” 1936, T. 4, s. 1—2.

¹⁸ J. S. B y s t r o Ń: *Megalomania narodowa*. W: T e n Ź e: *Tematy, które mi odradzono*. Warszawa 1880, s. 277—353.

¹⁹ B. W i l s k a - D u s z y Ń s k a: *Stereotyp i autostereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia*. Wrocław 1977, s. 50.

²⁰ A. K a p i s z e w s k i: *Stereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia*. Wrocław—Gdańsk 1978.

długim okresie, procesy integracyjne na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej.

Mówiliśmy już o „zespołowej”, powstającej w obrębie grupy podstawie tożsamości: wspólnocie tradycją przekazanych i zaakceptowanych społecznie wzorów kulturowych. Kończąc rozważania chciałam jeszcze zwrócić uwagę na drugi biegun zespołowości — poczucie indywidualne. Losy historyczne i specyfika takich grup, jak Mazurzy, Warmiacy, Kaszubi, Opolanie, a po II wojnie Ukraińcy na Ziemiach Zachodnich i Północnych, spowodowały, że opcje wiążące z regionem, grupą etniczną czy narodem przebiegały często indywidualnie, dzieląc nie tylko społeczności lokalne, ale i rodziny. Tożsamość kulturowa starszego, średniego i młodszego pokolenia była i często jest różna. Na tę indywidualizację więzi zwraca uwagę m.in. S. Ossowski, mówiąc o „ojczyznach prywatnych”. Takie podejście w badaniach nad świadomością i tożsamością etniczną i kulturową podnosi również J. Kucharska w pracy dotyczącej Kaszubów²¹.

Metodyka i metodologia badań

Przedstawiona w artykule niezwykle bogata, ale bardzo skomplikowana problematyka odrębności i tożsamości grup etnicznych, etnograficznych, pogranicza i autochtonicznych wymaga bardzo precyzyjnej procedury badawczej. Zajmowało się tym wielu autorów. Spróbujmy tu uwypuklić najważniejsze kwestie:

1. Konieczne wydaje się uwzględnienie, powtarzane za wieloma autorami zajmującymi się tą tematyką, prowadzenia badań w płaszczyznach tożsamości: subiektywnej — samoidentyfikacji i obiektywnej — wzorów kulturowych, gdyż obie te płaszczyzny wydają się nierozłączne. Wyróżnianie jednej z nich (socjologdy za J. Obrębskim preferują sferę samoidentyfikacji) wydaje się niebezpieczne, bo jednostronne.

2. W czasie procedury badawczej należy dostrzegać i uwzględniać zróżnicowanie struktury społecznej badanych grup (np. dokonując doboru respondentów). Większość, poza Kaszubami czy Ukraińcami, są to społeczności typowo chłopskie, ale istotne może być również wewnętrzne zróżnicowanie społeczności lokalnych. Było to widoczne w okresie nacisku ekonomicznego, w okresie germanizacji w wypadku opowiadających się za odrębnością (dobrym przykładem może być sytuacja uczniów szkół polskich na Warmii w latach trzydziestych). Duże znaczenie ma również uwzględnienie inteligencji wywodzącej się z tych grup, gdyż jej respondenci byli i są inspiratorami i animatorami działań kulturalnych, również optyjącymi za określonymi więziami (patrz m.in. działalność

---

²¹ J. Kucharska: *Kształtowanie się świadomości regionalnej...*

Kaszubskiego Zrzeszenia Kulturalnego), o czym w swych opracowaniach pisze M. Latoszek.

3. Wobec bogactwa dotychczasowej literatury i licznie obecnie podejmowanych prac (na wielu poziomach — od prac magisterskich do odrębnych studiów) wydaje się konieczne uporządkowanie i uściślenie stosowanej terminologii. Chciałam przy okazji wspomnieć, że na skutek inicjatywy wielu osób powstał bank informacji o podejmowanych pracach z zakresu problematyki grup etnicznych, mniejszości narodowych itp. (dotyczy to szczególnie nie drukowanych prac magisterskich i doktorskich, gromadzonych w archiwach poszczególnych katedr i instytutów na uniwersytetach). Bank ten znajduje się przy Ośrodku Informacji i Dokumentacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Katedrze Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego.

4. Konieczne jest uwzględnienie indywidualnego stopnia tożsamości, tzn. poza „modelem zbiorowym” grup uwzględnianie obrazu tożsamości rodzin i jednostek (ze zróżnicowaniem według płci, wieku, zawodu itp.).

5. W celu uzyskania skali dystansu kulturowego i społecznego badanych grup w stosunku do ich sąsiadów należy w badaniach stosować kategorie „swój” i „obcy”.

6. Konieczne jest badanie specyfiki grup i ich tożsamości kulturowej wieloma „narzędziami badawczymi” z preferencją kwestionariusza wywiadu i obserwacji uczestniczącej. Stosowanie ankiety, i to wysyłanej pocztą (metoda korespondencyjna), wydaje się dopuszczalne tylko jako sprawdzian wcześniej uzyskanego materiału lub potwierdzenie go ilościowo. Dobrym materiałem deklarowanej jednostkowej samoidentyfikacji wydają się też źródła pisane, np. pamiętniki czy wspomnienia. Wymagają one jednak ostrożności i weryfikacji z materiałem empirycznym, uzyskanym bezpośrednio w terenie.